

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

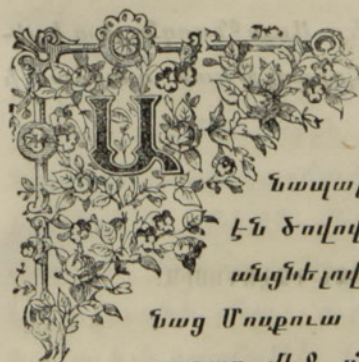
Ա Ի Ե Տ Ա Բ Ե Բ

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ԹԵՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

ՎԻՃԱԿԻՍ ՀԱՅՈՅ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆԻ ԵՒ ՊԵՍԱՐԱՊՈՅ

ԱՏԵՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ .

Ապրիլի 25. — Գերա-
պատիւ Առաջնոր-
դըն Վիճակիս ճա-
նապարհ ելաւ Թէոդոսիայ-
էն ծովով, եւ Նախիջեւանէն
անցնելով՝ այցելութեան գը-
նաց Մոսքուա եւ Փեթրպուրկ քա-
ղաքաց մէջ բնակող հայկազն Ժո-
ղավրդակահաց :

Մայիսի 27. — Ըստ կարգադրութեան Ա-
ռաջնորդին՝ Փեթրպուրկի եկեղեցւոյն դպիր

Խաչատուրն Խանթարճեան որոշուեցաւ Քար-
տուղար Հոգ. Կառավարութեան տեղւոյն :

Յունիսի 4. — Արժաթէ պարանոցական մե-
տաղով վարձատրուեցան իրենց հաւատարիմ՝
եւ եռանդուն ծառայութեանը համար յը-
գուտ եւ իրայծառութիւն տանն Աստուծոյ՝
Նախիջեւանի առաջին կարգի վաճառական
Աղեքսանդր Ալաճալեանց, Նախիջեւանի երկ-
րորդ կարգի վաճառական Պօղոս Պարոնեանց,
եւ Հօթինու երկրորդ կարգի վաճառական
Յովհաննէս Լուսեղենեանց :

Յուդիսի 6. — Շրջաբերական գրով ծանուցուեցաւ Վիճակիս ամէն կողմերը Ս. Էջմիածնայ Սինոդին յունիսի 6-ին հրատարակած հրամանագիրը, որով կյայտնուի թէ խաբէական եւ մտացածին հնարք էր այն համբաւը որ տարածուեցաւ նաեւ այս կողմերս մայիս ամսոյն մէջ, որպէս թէ Թագէոսի առաքելոյն եւ Սանդխտոյ կուսին մարմինները գտնուեր են՝ Երեւանէն 25 վերսթ հեռու գեղի մը մէջ։ — Սինոդին հրամանագիրն այս է.

« Յամեսեանն Ապրիլի անցելոյ հռչակեցաւ
« Ընդ ամենայն տեղիս թէ ի ձաթղռան գեղջ
« Երեւանայ գաւառին Ղրիբուլաղու սահմա-
« նի երեւեալ են գերեզմանք՝ իբրու թէ
« Թագէոսի առաքելոյ եւ Սանդխտոյ կուսին,
« զորս գտեալ է Վարդան անուն այր ոմն գաղ-
« թական ի Սալմաստայ, որում որպէս թէ
« քանիցս անգամ երեւեալ են յերազի եւ
« ցուցեալ զտեղին գերեզմանաց :

« Ի հասանիլ այսր լրոց ի լսելիս Վեհա-
« փառ Հայրապետի ամենայն Հայոց, նորին
« Սրբութիւնն կոչեալ յէջմիածին զՎարդան
« անուն այրն, եւ զծխական քահանայն այնր
« գեղջ ի ներկայութեան անդամոց Սինոդիս
« մանրամասնօրէն տեղեկացաւ զհանգամա-
« նաց իրին, եւ որպէս ինքն գտնողն գերեզ-
« մանաց պատմեաց, երեւեցաւ սուտ բոլորո-
« վին. ուստի եւ նորին Վեհափառութիւնն
« առաքելով զոմն ի վարդապետաց ընդ քա-
« նի մի քահանայից ի գիւղն ձաթղռան՝ ըս-
« տուեաց հաւաստեօք զի այնոքիկ գերեզ-
« մանք են հասարակ մեռելոց, եւ չունին զար-

« ձանագրութիւն եւ կամ զայլ ինչ երեւելի
« նշան, այլ խարդախութեամբ է արարեալ,
« որպէս զի այնու միջոցաւ մոլորեցուցանե-
« լով զպարզամիտ ժողովրդականս, կարիցէ
« ժողովել զգրամս վասն ապրուստի եւ անձ-
« նական շահուց։ Եւ քանզի համբաւս այս
« ժամանեալ էր ի լուր քաղաքական իշխա-
« նութեան, այն է ժանդարմի եւ Զինուորա-
« կան Նահանգապետին երեւանայ, վասն որոյ
« եւ նոքա զինի անձամբ գալոյ յէջմիածին
« եւ ստուգելոյ ի նորին Վեհափառութեանէ
« զշինծու գոլոյն այնց գերեզմանաց, եւ հա-
« սարակ մարմինք ննջեցելոց, կալանաւորեալ
« զայրն այն եգին իբանտի, եւ զայնմանէ հա-
« զորդեցին բարձրագոյն քաղաքական իշխա-
« նութեանն :

« Զվերոգրեցելոցն ծանուցեալ Վիճակային
« Կոնսիստորիայիդ Հայոց Բեսսարաբիոյ, Կա-
« ռաւարչական մասնս Սինոդի Ս. Էջմիածնի
« ըստ հրամանի նորին Վեհափառութեան
« պատուիրէ հրատարակել զայնմանէ ի լուր
« բոլոր առ հասարակ ժողովրդականաց Հայոց
« թէ գերեզմանքն այնոքիկ են շիրիմք հա-
« սարակ մեռելոց » :

Յուդիսի 23. — Օրպաղարի եկեղեցւոյն նո-
րոգութիւնը վերջացած լինելով՝ օծման եւ
օրհնութեան հանդէսը կատարուեցաւ բազ-
մութեամբ ժողովրդականաց եւ ամենայն
փառաւորութեամբ :

Յուդիսի 25. — Գեր. Առաջնորդն յետ երկ-
ամսեայ ճանապարհորդութեան դարձաւ ի
Թէոդոսիա :

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ ԻՄՈՍԳՈՒԱ ԵՒ ԻՓԵԹՐՊՈՒՐԿ ԵՒ ԳԱՐՁՆ ԻԹԵՈԳՈՍԻԱ.

Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ վիճակին
մասը լինելով նաեւ Ռուսաստանի երկու մայ-
րաքաղաքները, այսինքն Մոսքուա եւ Փեթեր-
պուրկ, Գեր. Առաջնորդը շատոնց միտք ու-

նէր ճանապարհորդել նաեւ դէպ ի այն կող-
մերը՝ յայցելութիւն եկեղեցեաց եւ ժողո-
վրդոց։ Ինոյն կյորդօրէր զնա եւ Վսեմա-
փայլ Հոգաբարձուն եկեղեցեաց այն երկու

մայրաքաղաքաց՝ Աղա Խաչատուրը Լազարեանց իւր նամակներուն մէջ: Ուստի այս տարի զատկէն անմիջապէս յետոյ՝ ապրիլի 25-ին առաւօտը մտանք Թայլանի շոգեհանուն ու յաջող նաւարկութեամբ հասանք նոյն երեկոյին Կերչ, ուր ընդ առաջ եկան նաւահանգստին վրայ Կերչի քահանայն եւ քանի մի ժողովրդականք, եւ տեղւոյն երէցփոխան Փէշէքէրեան Գաբրիէլ Աղայն իւր տունը հիւրընկալեց զԱռաջնորդը: Երեկոյին մեկնեցանք Կերչէն ու երկրորդ օրը հասանք Թայլան: Նաւահանգիստը կսպասէր Խալիպեան Յարութիւն Աղայն իւր կառօքը, նմանապէս Թայլան գտնուող պատուաւոր հայ վաճառականներէն մէկքանին, եւ Խալիպեան իշխանը իւր տունը հրաւիրեց զԱռաջնորդը:

Նոր Ռուսիոյ ընդհանուր Կուսակալը Պ. Քոցէպու ապրիլի 28-ին պիտի գար Թայլան. Առաջնորդը հարկ համացեցաւ սպասել նորա գալու, 29-ին ներկայացաւ Կուսակալին. նոյն օրը սեղանակից եղաւ անոր՝ Խալիպեան իշխանին հետ՝ հրաւիրուիրած լինելով այն մեծածախ ճաշին զոր Թայլանի քաղաքացիքը պատրաստեր էին իպատիւ Կուսակալին, եւ երեկոյին ճանապարհ ելաւ գէպի Նախիջեւան: Գիշերը իջեւանեցաւ Խալիպեան իշխանին գեղեցիկ կալուածը, որ Սամպէք գեղին մօտ է, եւ երկրորդ առաւօտը ուղեւորեցաւ անոր հետ:

Ապրիլի 30-ին մտանք Նախիջեւանի Չալթըր գիւղը, ուր գիւղականք մեծ բազմութեամբ գիմաւորեցին Առաջնորդը. բայց նա ժամանակին կարճութեանը պատճառաւ՝ եկեղեցիէն ելնելէն վերջը չուշացաւ այն տեղ, եւ ճանապարհը շարունակեց մինչեւ Նախիջեւանի մօտ, ուր ուրիշ ատեններէ եւս աւելի բազմաթիւ էին ընդ առաջ եկող իշխանաւորները բազմութեամբ կառտց եւ երիվարաց:

Սովորական հանգիսիւ, ուղեկցութեամբ

իշխանաւորաց եւ խուռն բազմութեամբ ժողովրդականաց՝ մտաւ Գեր. Առաջնորդը Մայր եկեղեցին, եւ յետ սահմանեալ աղօթից եւ օրհնութեան գնաց իրեն համար պատրաստեալ իջեւանը, ուր եւ ընդունելով իշխաններն ու յետոյ եկեղեցականները՝ յայտնեց ամենուն համառօտ խօսակցութեամբ իւր շնորհակալութիւնը: Առանձին մտադրութեամբ եւ խնամով յորդորեց եկեղեցականներն որ հաւատարիմ լինին իրենց բարձր աստիճանին՝ բանիւ եւ օրինակաւ յորդորելով ժողովուրդներն իսէր եւ իմիաբանութիւն. եւ նոցա միտքը ձգեց այս անսուտ ճշմարտութիւնը թէ ինչպէս ամենայն ազգք եւ ժողովուրդք՝ եւս առաւել մեր ժողովուրդները կարօտ են ընտիր եկեղեցականներու, մանաւանդ այժմու ժամանակս, եւ իրաւամբ կպահանջեն որ իրենց առաջնորդող եկեղեցականներն ազատ լինին խաղտութենէ, իդատարկութենէ, իզօջաքաղութենէ, իփառամոլութենէ եւ այն ամենայն պակասութիւններէն որ ոչ միայն զեկեղեցականը կնուաստացընեն, այլ եւ զեկեղեցականութիւնը անպատիւ կընեն:

Նոյն օրը կսպասուէր ինախիջեւան Նոր Ռուսիոյ Կուսակալը Քոցէպու, որ Նախիջեւանէն Թայլան յուղարկուած երկու պատգամաւորաց — այսինքն երէցփոխեան Մատթէոս Աղային եւ Քայալեան Սաղաթիէլ Աղային — խօսք տուեր էր ժողովրդեան առաջարկած նախաճաշն ընդունելու: Ժամը մէկըն էր՝ երբ իմացուեցաւ թէ Կուսակալը Ռոստովէն ճանապարհ ելեր է գէպի Նախիջեւան գալու. մեր իշխանաւորները Նախիջեւանի հողոյն սահմանին վրայ ընդունեցան զինքը պատուով, եւ բերին նախ Մայր եկեղեցին, ուր կսպասէր Առաջնորդը եկեղեցականներով: Եկեղեցիէն գնաց Կուսակալը Նախիջեւանի քաղաքադուլիս Հայրապետեան Կարապետ Աղային տունը. այն տեղ հաւաքուած ժողովրդեան քանի մը յորդորական

Եւ քաջալերական խօսքեր ըսաւ, եւ իրեն համար պատրաստուած նախաճաշն ըրաւ. յետոյ համառօտ այցելութիւն մը ըրաւ Վիճակաւորին, եւ Անդրէաս սրբազան Եպիսկոպոսին՝ իրենց իջեւանները, եւ դարձաւ իմաստով:

Հինգ վեց օր միայն կրնար ուշանալ այս անգամ Առաջնորդը ինախիջեւան, որովհետեւ մայիսի 6-ին շոգեհաւը ճանապարհ կելնէր դէպի Քալաչ: Այն միջոցին նախիջեւանի Հոգեւորական Կառավարութեան գործերը նայեցաւ, քանի մը ինդիւրներ որոշեց, եկեղեցական փոքր գալոցին աշակերտացը քննութիւն ըրաւ. գեղերէն եկած պատգամաւորներուն ու քահանաներուն պէտք եղած ազդարարութիւններն ըրաւ, սուրբ Խաչ վանքին եկեղեցւոյն շինութիւնը գնաց անձամբ տեսաւ, եւ վերջապէս մայիսի 6-ին առաւօտը՝ յետ սրբոյ պատարագին գնացինք Ռոստով եւ մտանք Տոն գետոյն շոգեհաւը յուղարկաւորութեամբ բաղմաթիւ իշխանաց եւ ժողովրդականաց, եւ ճանապարհ ելանք դէպի Քալաչ, ուր եւ հասանք երկրորդ օրը:

Քալաչը թէպէտեւ աննշան տեղ մի է, բայց Տոնի նաւարկութեամբը, եւ մասնաւոր մինչեւ Յարիցին ունեցած երկաթուղւոյն պատճառաւ օրէ օր ծաղկելու վրայ է: Ելանք շոգեհաւէն եւ մտանք շոգեկառքը, եւ գրեթէ երկու ժամ ճանապարհորդելով՝ հասանք Յարիցին քաղաքը Վոլկային եզերքը, ուր եւ իջեւանեցաւ Առաջնորդը Մոլլայեան Մկրտիչ Աղային տունը, որ շատ տարիէ ի վեր նախիջեւանէն Յարիցին փխադրած է իւր բնակութիւնը, եւ պատուաւոր վաճառականութեամբն ու հաւատարիմ գործակատարութեամբը սիրելի եղած է ազգայնոց եւ օտարաց: — Յարիցին քաղաքական խորհրդանոցին մէջ պահուած տեսանք մեծին Պետրոսի մէկ գլխաւրկն ու հաստ գաւազանը՝ զոր ինքը յիշատակ թողեր է քաղաքացւոց:

Մայիսի 8-ին իրիկունը մտանք այն շոգե-

հաւերէն մէկն որ Աթոռիսանին ու Նիժնի-Նովկորոտին մէջ կրանին Վոլկային վրայ, եւ Սարսթով, Սամարա, Խաղան եւ ուրիշ մէկ քանի մեծ եւ փոքր քաղաքներ հանդիպելով՝ հասանք Մաքարիէվ (Մակարիա) — ուր կլինէր ատենով տօնավաճառը, — եւ յետոյ՝ անկից 25 վերսթ հեռու բաղմամարդ եւ գեղեցկագիր Նիժնի-Նովկորոտ քաղաքը, որ երկաթուղիով կապուած է Մոսքուային հետ:

Նիժնի-Նովկորոտէն 12 ժամուան մէջ հասանք Մոսքուա մայիսի 17-ին, եւ Առաջնորդը իջեւանեցաւ Լազարեան իշխանապետաց տունը: Այն օրերը Մոսքուա գտնուելով նաեւ Լազարեան Աղա Խաչատուրը, պէսպէս կարեւոր եւ ազգային նիւթոց վրայ հետը խօսակցութիւն ընելու առիթ ունեցաւ Գեր. Առաջնորդը. տեսնուեցաւ Մոսքուայի գրեթէ խաւոր հայկազն ժողովրդականաց հետ, այցելութիւն ըրաւ ընդհանուր քաղաքապետ Աֆրասիմովին, մեծահամբաւ Փիլարետ Մետրապօլիտին Ռուսաց, եւ ուրիշ քանի մի մեծամեծաց:

Մայիսի 19-ին գնաց Լազարեան հոյակապ ձեմարանը, ուր աշակերտաց մէկը մաղթողական ճառ մը կարդաց՝ շնորհաւորելով Առաջնորդին այցելութիւնը, եւ նա համառօտ խրատական յորդորակով քաջալերեց աշակերտները յուսումնասիրութիւն՝ հանդերձ ազգային բարեպաշտութեամբ եւ ջերմաջերմ երախտագիտութեամբ առ անմահական յիշատակաց արժանի ազգատոհմն Լազարեանց՝ որ այնքան ծախիւք եւ խնամօք հիմներ ու պայծառացուցեր են եւ օր ըստ օրէ կջանան աւելի ուղայծառացընել այն ձեմարանը յօգուտ յառաջադիմութեան մանկանց ազգիս մերոյ, մանաւանդ Հայոց Ռուսաստանի, որոց մէջ յիսուն տարիէ իվեր որքան գիտուն եւ ուսումնական անձինք որ կգտնուին՝ գրեթէ ամէնքն եւս այն ձեմարանին մէջ առած են իւրեանց ուսումը:

ձեմարանին Վերադառնալու Պարոն Նեվերովը, եւ Տեսուչ Պարոն Քանանեանցը, եւս եւ Լազարեան իշխանապետաց քեռորդի Աղա Նիկողայոսը Տէլեանեանց — որ առաջ Վերադառնալու էր — ցուցուցին Առաջնորդին ձեմարանը՝ ըստ ամենայն մասանց, եւ նա յայտնեց նոցա իւր լիուլի հաճութիւնը ձեմարանին բարեկարգ ընթացքին վրայ։ Յետոյ առաջիկայ գտնուեցաւ նաեւ աշակերտաց մէկ երկու դասերուն քննութեանը, — որովհետեւ տարեկան քննութեանց օրեր էին, — եւ երկրորդ առաւօտը ճանապարհ ելաւ դէպ ի Փեթրպոլսկ։

Մայիսի 20-ին առաւօտը մտանք Ռուսիոյ նոր մայրաքաղաքը, որ իրաւամբ ըստած է Դշխոյ իւսիսի։ Լազարեան իշխանապետը առաջուց պատրաստել տուած էր Գեր. Առաջնորդին համար իջեւան, եւ այն տեղ մնացինք մինչեւ յունիսի 4։ Այն 15 օրուան մէջ տեսնուեցաւ Առաջնորդը ազգային եւ օտար իշխանաւորաց հետ, զննեց տեղւոյն Հոգեւորական Կառավարութեան գործերը, քանի մի հարկաւոր կարգադրութիւններ ըրաւ, եւ պատրաստուեցաւ դառնալու իւրիմ՝ Պեռլին ու Վեննա մայրաքաղաքներէն անցնելով։

Համբարձման օրը ժամարար լինելով՝ համառօտ ատենախօսութիւն մը եւս ըրաւ Առաջնորդը եկեղեցւոյն մէջ, որով յորդորեց ազգային բարեպաշտ ժողովրդականքը չմոռնալ նաեւ այն փառաւոր՝ բայց հեռաւոր պանդխտութեան մէջ իրենց բնիկ ու դժբաղդ հայրենեաց սուրբ հաւատքը, ազնիւ լեզուն եւ պէսպէս գովելի յատկութիւնները։ Եւ որովհետեւ ատենախօսութեանը բնաբան դրած էր Առաքելոյն այս խօսքը թէ «Զվերինն խորհեցարուք, մի զայս որ յերկրի աստ է», յետ բացատրելոյ քրիստոնէական բարեպաշտութեան հոգին՝ նկարագրեց աշխարհիս փառքին, հարստութեանն ու զուարճութեանց ունայնութիւնը։ Այն առի-

թով յիշատակեց նաեւ այն ցաւալի պատահարը՝ որով նոյն օրերը առ Աստուած փոխեր էր Տէլեանեան Յովհաննէս Աղային մեռաւանամեայ գեղածաղիկ Խաչատուր անունով պայազատը, եւ իրաւացի տրամուլթեամբ եւ սգով լցուցեր էր բոլոր ազգայնոց եւ օտարաց սիրտը։ Յայտնի էր ամենուն թէ նոյն սիրով եւ գորովանօք կգուրգուրային այն հանճարեղ ու ազնուաբարոյ պատանեկին վրայ՝ ոչ միայն վսեմապատիւ ծնողքը, այլ եւ բոլոր Լազարեան Ազգատոհմը։ Եւ սակայն Աստուածային նախախնամութեան անհասանելի սնօրէնութեամբը՝ անողորմ մահուն մէկ հարուածը կտրեց ձգեց այն ամենայն յուսոց թեւերը՝ որով կապուած էին հանգուցելոյն հետ Լազարեանց եւ ուրիշ շատ ազգայնոց սրտերը։

Յունիսի 4-ին ճանապարհ ելաւ Առաջնորդը դէպ ի Գերմանիա եւ Աստուրիա. եւ թէպէտ երկաթուղւոյն սրաթուիչ ընթացքը չէր ներեր գլխաւոր քաղաքաց շատ անուանի տեղերը տեսնել, սակայն պատմական եւ աշխարհագրական տեղեկութեանց օգնութեամբը մեր աչքին առջեւ կենդանի կերպով մը կպատկերանային բոլոր այն տեսարաններն որ երկաթուղին կներկայացընէր մեզի. ուստի եւ արժան կհամարիմք կարճ ի կարճոյ նկարագրութեամբ յիշատակել այս տեղ ճանապարհին վրայ տեսնուած մէկ քանի քաղաքներն ու անոնց գլխաւոր յատկութիւնները։

Թէպէտ եւ Փեթրպոլսկէն Վարշա տանող երկաթուղին աւելի կարճ է, բայց մեք հեռու մնալ ուզելով Լեհաստանի վերջին խռովութեան բարոյական կրակին պատճառած աւերակներէն անգամ, լաւ համարեցանք երկու օր մը աւելի երկարել մեր ճանապարհը, եւ երթալ դէպ ի Բրուսիոյ սահմանը։

Յունիսի 5-ին անցանք հոյակապ ու գեղեցկագիր հռչակաւոր Վիեննա քաղաքէն, ուր է այժմ Մուրաւեով զօրապետին գլ-

խաւոր բանակատեղը, եւ փոքր իշատէ ա-
կանատես եղանք խաղաղասէր բնակիչներուն
այն ամենայն խեղճութեանցը՝ որոց պատ-
ճառ եղեր էին սակաւաթիւ ջերմագլուխ
լեհացիք. վասն զի բովանդակ այն կուսակա-
լութիւնները պաշարման վիճակի մէջ են
տակաւին, զինուորական կառավարութեան
ձեռք, եւ ահագին տուրքերու տակ ճնշուած:
Տարակոյս չկայ որ եթէ ոտք ելնող Լեհացիք
իրենց ուժին վստահացած էին՝ ըրածնին
յայտնի յանդգնութիւն էր. եթէ օտարաց
օգնութեանը վրայ դրեր էին իրենց յոյսը,
թեթեւութիւն եւ անհեռատես քաղաքագի-
տութիւն . . . Բայց ասոր վրայ խօսիլը մեր
նպատակէն դուրս է. անցնիմք երթամք շու-
տով այս ցաւալի տեսարաններուն առջեւէն:

Ռուսիոյ եւ Բրուսիոյ սահմանագլուխը՝
Ռուսաց վերջի կայարանն է Վերժպոլով, եւ
Բրուսիոյ առաջին կայարանը էյաքոնէն:
Այս տեղ նայուեցան ճանապարհորդաց կա-
րասիները, բայց անցագիր հարցընող չե-
ղաւ: — Սահմանէն անդին իսկոյն սկսանք
տեսնել Բրուսաց կայարաններուն զարմանա-
լի գեղեցկութիւնը, եւ ընդհանրապէս բո-
լոր երկրին սքանչելի մշակութիւնը: Կովկա-
սեան աշխարհին ահաւոր ապառաժներէն ու
Ռուսաստանի անծայր անապատներէն ետքը
այս կողմերս եկողը կարծես թէ ինքզինքը
ոչ թէ երկրի վրայ կգտնէ, այլ ուրիշ մո-
լորակի մը մէջ . . . եւ սակայն մինչեւ որ
Բրուսիան, Սաքսոնիան՝ եւս եւ Աւստրիան
անցնի, այնպէս կվարժի մարդուս աչքը
նաեւ այն տեսարաններուն որ կրնայ մինչեւ
ձանձրութիւն անգամ իմանալ: Եւ միթէ
աշխարհիս ամէն բաներն ալ այսպէս չեն:

Բրուսիոյ սահմանը մտնելէն ետեւ մեր
հանգիպած առաջին մեծ քաղաքն էր Քէնիկս-
պէրկ, որ վեցհարիւր տարուան փառաւոր
քաղաք է՝ հայրենիք Քանթ փիլիսոփային,
անուանի են սաթի (sehr sayarhi) գործարան-
ները. համալսարանը՝ յորում ատենով հա-

զար աշակերտ բան կսովրէր, եւ այժմ 500,
ամրակառոյց պարիսպը, եւ ուրիշ շատ հա-
սարակաց շէնքեր:

Քէնիկսպէրկէն 16 ժամուան մէջ հասանք
Բրուսիոյ մայրաքաղաքը Պեռլին, ուր տես-
նուեցանք ուրախութեամբ Պարոն Հենրիկոս
Պետրմանն (Փէթէրման) հայերէնագէտ եւ
բազմահմուտ բրուսիացւոյն հետ, որ հայե-
րէնը սովորած է Վենետիկոյ վանքին մէջ՝ հինգ
վեց ամիս այն տեղը բնակելով, եւ մինչեւ
ցայժմ եւս հայերէն լեզուի եւ Հայոց պատ-
մութեան վրայ զանազան գրքեր ու տես-
րակներ կհրատարակէ գերմաներէն, երբեմն
եւս լատիներէն: Պեռլին տեսնուեցանք նաեւ
Յակոբեան Կարապետ աղային ու Տիլպէրեան
Գէորգ աղային հետ, որ երկուքն ալ Զմիւռ-
նացի են. առաջինը Աղեքսանդրիա կընակի,
եւ եկած էր Պեռլին՝ Եգիպտոսի տէրութեան
մէկ յանձնարարութեամբը, եւ երկրորդը
Պեռլինու մօտ Կէօռլից քաղաքը կընակի
վաճառականութեամբ:

Պեռլինու բնակիչներուն թիւը 1640-ին 18
հազար է եղեր. այժմ 1861-ին՝ 550 հազար
է. այսպէս ահա շուտ շուտ կշէննան ու կը-
պայծառանան բարեկարգ երկիրներու քա-
ղաքները: Ասկից 700 տարի առաջ Պեռլինը
ձկնորսներու գեղ մըն է եղեր. այժմ Եւրո-
պայի խիստ գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է.
այս տեղ ծնած են մեծն Փրեդերիկոս Թա-
գաւորը, Թիք բանաստեղծը, Հումպոլթ աշ-
խարհագէտը, Մէյէռպէռ երգահանը եւ ու-
րիշ շատ երեւելի հեղինակներ: Թագաւո-
րական գրատանը մէջ (ուր 600 հազար կը-
տորէն աւելի գիրք կայ) անուանի է Կուլթ-
թեմպէրկին 1450-ին տպած առաջին աս-
տուածաշունչներէն մէկը. նմանապէս Ոթոն
Կուէռլիքին հնարած առաջին շնչելոյզ մեքե-
նան: Համալսարանին աշակերտաց թիւը
1500-էն մինչեւ 1800-ի կհասնի: Հնութեանց
եւ պատկերաց թանգարանը հիանալի հարու-
տութեամբ ու շարուածքով զարդարուած է:

երեք ժամուան մէջ հասանք Պեռլինէն Լէյփցիկ, եւ զմայլեցանք քաղաքին մաքրութեանը, գեղեցկութեանն ու զուարճալի դըրիցը վրայ. բայց շատ ցաւեցանք որ օրը կիրակի պատահելով՝ չկրցանք բաց դանել քաղաքին 200 գրավաճառի խանութներէն եւ ոչ մէկը. վասն զի գիտնալով որ Լէյփցիկը գրեթէ բոլոր եւրոպայի գրավաճառութեան կեդրոնն է, դրած էինք մտքերնիս որ քանի մը հարկաւոր գրքեր անկից առնումք։ Միայն այն դաշտը տեսանք՝ ուր 1813-ին եղեր է Լէյփցիկի արիւնհազեղ պատերազմը, եւ յորում 6 ժամու միջոցին 600 թնդանօթով ջարդեցին կատաղաբար մէկզմէկ Գաղղիացիք մէկ կողմէն՝ եւ Ռուսք, Բրուսիացիք ու Աւստրիացիք միւս կողմէն՝ իրենց թագաւորներուն առաջնորդութեամբը. այն պատերազմին մէջ էր որ քաջութեամբ զարնուեցաւ մեռաւ եւ Լազարեան տոհմին դեռահասակ մէկ պայազատը՝ Յարութիւն Յովակիմեան Լազարեանց։ Փրոպսթէյտ գեղն էր որ չորս անգամ զարկին առին Ռուսք եւ Բրուսիացիք, եւ չորս անգամ ալ առաւ Նափոլէոն նոցա ձեռքէն. բայց վերջապէս չկրցաւ դիմանալ. գիշերն ալ վրայ հասաւ, եւ Նափոլէոն ետքաշեց իւր զօրքերը. եւ երեք թագաւորները Արֆայից Բլուր ըստած լեռնակին վրայ ընդունեցան իրենց յաղթութեան աւետիսը։ Այն պատմութիւնը միտքը բերող ճանապարհորդը՝ կարծես թէ աչքովը կտեսնէ ահագին դաշտին մէջ քսանէն աւելի այրուած ու փճացած գեղերուն ծուխը, եւ բիւրաւոր քաջամարտիկ զօրաց եւ զօրապետաց դիակունքը։

Լէյփցիկէն Տրեզտ 2 ու կէս ժամուան ճանապարհ է։ Տրեզտ կամ Տրէզտէն՝ Սաքսոնիոյ թագաւորին աթոռանիստ քաղաքը 130 հազար բնակիչ ունի ու եւրոպայի գեղեցիկ մայրաքաղաքներէն մէկն է։ Շատ մեծագործ շէնք է Ելպա գետին վրայի կամուրջը՝ որ 460 մետր երկայնութիւն ունի. եւ այն կա-

մրջին վրայէն քաղաքին տեսքը շատ գեղեցիկ է, թէպէտ եւ Նեւայի կամուրջներուն վրայէն երեւցող Փեթրպուրկի շէնքերուն տեսքին փառաւորութիւնը չունի։ Տրեզտի թագաւորական թանգարանին հարստութիւնը անուանի է. բաց ի բիւրաւոր գրքերէ եւ հազարաւոր նկարներէ՝ 250 հազարէն աւելի փորագրուած պատկերներու հաւաքում մը ունի, որոյ հաւասարը եւրոպայի ուրիշ ո՛ր եւ իցէ քաղաքին մէջ չգտնուիր։ Այն տեղն է նաեւ Գարա-Մուսդաֆա փաշա վէզիրին վրանը՝ որ 1683-ին Վեննան պաշարեր էր. նմանապէս Մեծին Պետրոսի գլխարկըն ու թուրը, Շուետի Կարոլոս ժի թագաւորին թուրը, Նափոլէոն Պոնափարթին մէկ համետը (կյէրը), կօշիկը, եւ այլն. բայց ասոնց պէս եւ ասոնցմէ ալ աւելի յարգի ու թանկագին բաներն ու հին եւ նոր ձեռագործները անթիւ անհամար են։

Սաքսոնիոյ հողէն Աւստրիոյ սահմանն որ մտանք Պոտէնպախ քաղաքը, մեր կարասիներն ու անցագրերը նայուեցան, բայց շատ քաղաքավարութեամբ ու քաղցրութեամբ, եւ յետոյ շարունակեցինք մեր ճանապարհորդութիւնը Պոհեմիոյ մէջ՝ մինչեւ որ հասանք գլխաւոր քաղաքը, այսինքն Փրակա, որ Վեննայէն ետքը Աւստրիոյ ամենէն երեւելի քաղաքն է։ Բնակիչներուն կէսը գերմանացի է, կէսը Պոհեմիացի կամ Ձեհ (Սլաւեանց մէկ ցեղը), որ 1848-ին սաստիկ պատերազմեցան Գերմանացւոց դէմ։ Քաղաքին հիմնարկութիւնը ութերորդ դարուն մէջ եղած կհամարուի. անուանի է Հոսեանց պատերազմներուն համար (1419-ին), եւ իբրեւ հայրենիք Հերոնիմոսի Փրակացւոյ՝ որ Հոսին ընկերն ու բարեկամն էր։

Փրակայէն անցանք Մորաւիոյ գլխաւոր քաղաքը Պրիւն, որոյ մէջ արուեստից ու ձեռագործաց ծաղկած լինելուն յայտնի նշան են անհամար գործարանաց ծխնելոյզները։ Սորա միջնաբերդն է Շփիլպէրկ ամրոցը՝ որ

աւելի ալ անուանի եղած է Սիլվիոյ-Փէլլի-քոյին այն տեղ բանտարկուելովը :

Չորս օր հազիւ կար մեր Փեթրպուրկէն ելածը՝ երբոր Վեննայի մայր եկեղեցւոյն սրածայր ամենաբարձր աշտարակը տեսանք, եւ յունիսի 8-ին մտանք Աւստրիոյ կայսերութեան հոյակապ մայրաքաղաքը: Վեննայի երեւելի տեղերուն, տեսութեան արժանի պալատներուն, եկեղեցիներուն, զբօսարաններուն, թանգարաններուն, աղբիւրներուն, ուսումնարաններուն, գրատուններուն հազիւ թէ մէկ քանին միայն կրցանք տեսնել՝ ժամանակին կարճութեանը պատճառաւ. եւս առաւել անկարելի եղաւ շրջակայ տեղերը պտըտիլ: Բաւական համարիմք այս միայն յիշատակել որ մեծ ուրախութեամբ ճանչնորեցանք այն սակաւաթիւ՝ բայց պատուաւոր եւ ազգասէր մերազնեայց հետ որ արգէն վաղածանօթ բարեկամք էին Գեր. Առաջնորդին, այսինքն Օտապաշեան Յովհան, Խաչատուրեան Կարապետ, Մակազեան Գրիգոր եւ Մարգարեան Դէորդ աղաները, որ շատ տարիներէ իվեր Վեննայի մէջ վաճառականութիւն կրնեն:

Յունիսի 11-ին առաւօտը փութացանք Դանուբի շոգենաւը մտնել, եւ զուարճալի ճանապարհորդութեամբ անցնելով երկու կողմի քաղաքներուն՝ գեղերուն ու բերդերուն առջեւէն՝ հասանք Փէշթ, ուր հարկ եղաւ սպասել երեք օր՝ Կալաց գնացող շոգենա-

ւուն, եւ նոյն ամսոյ 15-ին Փէշթէն ելանք, հասանք 18-ին Կալաց, եւ 19-ին Օտեսսա, ուր եկած էին Գերապատիւ Առաջնորդին հետ տեսնուելու նաեւ Ագ. քիրմանի իշխանաւորներէն ոմանք:

Օրպազարի եկեղեցին երեք տարիէ իվեր նորոգուելու վրայ էր, եւ դեռ նոր վերջացած էր այն օրերը: Առաջնորդը՝ ըստ հրաւիրանաց Օրպազարի բարեպաշտ ժողովրդեան գնաց այն քաղաքը՝ Քերսոնէն անցնելով, եւ յունիսի 23-ին օծեց եւ օրհնեց փառաւոր հանգիսիւ նորակառոյց եկեղեցին: Արապեան Յարութիւն Աղան, որ ոչ միայն միւս հոգաբարձուաց հետ մեծ աշխատութիւն ունէր եկեղեցւոյն վրայ, այլ եւ իւր սեպհական ստացուածքէն մեծագումար ծախքեր ըրած էր անոր շինութեանը, — ինչպէս որ ուրիշ անգամ պիտի գրեմք, — Առաջնորդին բերնէն ալ ընդունեցաւ իրեն եւ ժողովրդեան շնորհակալութիւնները, եւ յորդորուեցաւ աւելի եւս առատացնելու իւր բարեպաշտական նուիրատուութիւնը ի պայծառութիւն տանն Ապտուծոյ եւ յօգուտ Օրպազարի ազքատ պատանեաց:

Յունիսի 24-ին ելանք Օրպազարէն, հասանք Երկրորդ առաւօտը Սիմֆերոպոլ՝ որոյ եկեղեցին նոյնպէս նորոգուելու վրայ էր, եւ յետ ճաշուն ճանապարհ ելնելով, եւ Խարասու քաղաքը մէկ ժամ միայն մնալով՝ հասանք ողջամբ նոյն գիշերն իթէսպոսիա:

* *

